

HALÁSZ Iván

az MTA doktora

egyetemi tanár, NKE ÁNTK

kutató professzor, HUN-REN TK JTI*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.11

A jogász szakmát érintő zsidóellenes intézkedések az első Szlovák Köztársaságban (1939–1945)¹

The Anti-Jewish Measures Regarding the Legal Professions during the First Slovak Republic (1939–1945)

The paper deals with the Anti-Jewish policy of the first Slovak Republic during the second world war. The prewar Slovakia was the part of democratic Czechoslovakia, which guaranteed good (equal) legal position for Jews. Slovakia in October 1938 achieved autonomy and in March 1939 declared independency. The Anti-Jewish policy started after these events. The rate of this policy was very dramatic and fast. Firstly Slovakia realised non-racial discriminative policy based mostly on the principle of numerus clausus and intensive discrimination, but after 1940 this tendency changed and Slovak governmental policy followed the Nazi-German model. The first Anti-Jewish measures affected the legal profession and journalist more intensively then other intellectual professions, because Slovak lawyers „attacked” the legal positions in public administration and advocacy. Later this disproportion was not typical and the general discriminative policy affected every segments of Jewish community in equal form.

Keywords: Holocaust, discrimination, lawyers, legislation, Slovakia, World War II

1. Bevezetés

Szlovákia először 1939. március 14-én vált független állammá. A függetlenség kikiáltására a Csehszlovák Köztársaság összeomlása pillanatában került sor, miközben a náci Németország csapatai a következő nap, március 15-én foglalták el Cseh- és Morvaországot. Az önállóságra főleg Berlin ösztönözte az akkori szlovák állami vezetést, amelynek jelentős része a kisebbik rosszként fogta fel az önálló állami létet. Rosszabb alternatívának a közvetlen német megszállás vagy a magyar uralom visszaállítása tűnt. Egyes konzervatívabb kormánypárti politikusok egyébként a lengyel védnökség alatti szlovák önállóságot is el tudták volna képzelni.²

A folyamatot a Hlinka-féle Szlovák Néppárt vezényelte le, amelynek már 1938. október 6-án sikerült elérnie régi célját, a szlovák közjogi autonómia kikiáltását, majd ugyanezen év decemberében megnyerte a szlovák tartományi választásokat. Az akkor megválasztott szlovák Országgyűlés egészen a II. világháború végéig működött, és egy sor rossz emlékű törvényt fogadott

* ORCID ID: 0009-0002-5340-6595.

¹ A tanulmány a rövidített, szerkesztett változata a következő írásnak: HALÁSZ, The Anti-Jewish Legislation in Slovakia – Lawyers and Political System during the Second World War 357–386.

² KAMENEC, Trauma 21–22. Ilyen politikusnak számított például az első autonóm szlovák kormányfő, Karol Sidor is.

el. A náci Németország oldalán részt vett a szomszédos Lengyelország megtámadásában, majd a szovjetellenes háborúban is.

Az addig a demokratikus Csehszlovákiához tartozó Szlovákia ezzel tekintélyelvű, majd diktatórikus irányba fordult el, amivel hozzáidomult a korabeli regionális trendekhez. A náci Németország és a fasiszta Olaszország árnyékában ez nem volt meglepő. A szlovák sajátosság inkább az antidemokratizálódási folyamat gyorsaságában rejlett, hiszen 1938 nyarán a szlovák lakosság még demokratikus körülmények között élt, sőt, az autonomista Néppárt is nagyjából elfogadta a csehszlovák közjogi kereteket és csupán bizonyos részei szimpatizáltak a fasizmussal.³

A gyors antidemokratizálódás vonatkozott a zsidóellenes intézkedések meghozatalára is, bár közismert volt, hogy a hatalomra került Néppártot azelőtt is erős antiszemitizmus jellemezte. Annak ugyanis a 19-20. századi szlovák politikai közegben erős hagyományai voltak, de nem az úgymond modern, azaz náci indíttatású faji értelemben, mert a szlovák lakosság jelentős részét inkább vallási és szociális indíttatású antiszemitizmus jellemezte. Ennek szerteágazó felekezeti, politikatörténeti és társadalomszerkezeti okai voltak.⁴

A szlovák néppárti mozgalom a dualizmus idején a magyarországi, *Zichy Nándor* vezette Katolikus Néppárton belül született meg, de még az I. világháború előtt önállósodott. Ebben a folyamatban *Andrej Hlinka* rózsahegyí plébános játszott meghatározó szerepet. E mozgalom antiszemitizmusa azonban nem számított kirívó jelenségnek az akkori szlovák politikán belül, amely a zsidóságból nemcsak szociális, illetve vallási ellenséget (antijudaizmus) látott, hanem Budapest magyarosító politikájának egyik oszlopát is. Ezen attitűd nem annyira a hagyományos körülmények között élő ortodox zsidóságra vonatkozott, hanem a felföldi városokban egyre inkább meghatározóvá vált, intenzíven polgárosodó és egyben elmagyarosodó zsidó értelmiségi és vállalkozó középrétegek vonatkozásában volt erős.⁵ Egyrészt ezek a rétegek kerültek kapcsolatba a szegényebb szlovák néppel, másrészt éppen ezen csoportok jelentettek komoly vetélytársat a polgárosodásban reménykedő szlovák értelmiség számára. Ez vonatkozott a helyi jogászokra is. A szlovák nemzeti érzelmű jogászok sok helyen mindenképpen gyengébb pozíciókkal rendelkeztek, mint a magyar identitású és sokszor zsidó hitvallású vetélytársaik.

A fejlődési trendek jelentősen módosultak 1918 után. A szlovák ugyan nem lett Csehszlovákia domináns nemzete, de a hivatalosan egységes, viszont kétnyelvű csehszlovák nemzet részeként mégis a legfőbb államalkotó nemzet tagjainak számítottak. Ennek megfelelő politikai támogatásban is részesültek, legalábbis a helyi magyar és német érzelmű vetélytársaikkal szemben. Tény azonban az is, hogy a fejlettebb cseh ipar konkurenciáját nehezen viselő Szlovákia az 1920-as években részlegesen dezindusztriálódott.⁶ A folyamatosan kormányon lévő országos nagy pártokkal (azaz főleg az agráriusokkal, szociáldemokratakkal, nemzeti demokratákkal és szocialistákkal) kapcsolatba került szlovák középrétegek előtt azonban komoly polgárosodási lehetőségek nyíltak meg, akár a közszférában, akár a szabadfoglalkozások területén.⁷

³ KAMENEC, Trauma 14.

⁴ Erről lásd részletesen: HALÁSZ, A szlovák nemzeti politika és zsidóság a dualizmus idején.

⁵ JELÍNEK, Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí 10–13.

⁶ Ez a trend csak 1935 után fordult meg, amikor Csehszlovákia védelmi okokból a Vág-völgyébe, a hegyek közé kezdte telepíteni a hadiipar egy részét.

⁷ BYSTRICKÝ, Vznik Slovenského štátu. 19–23.

Az általuk bevenni szándékozó gazdasági-társadalmi pozíciókat azonban még sokáig erősen tartották a többnyire magyar kulturális háttérű zsidó középrétegek. A *Horthy*-féle Magyarország antiszemita politikája, valamint a csehszlovák állam által – magyar- és németellenes éllel – szorgalmazott zsidó öntudatosodási intézkedések⁸ ugyan némileg elbizonytalanították ezt a réteget, de a kulturális és nyelvi szokásokon nem volt olyan könnyű változtatni, és természetesen a korábbi kapcsolati hálók is érvényesültek.

Az országos demokratikus pártokhoz kötődő szlovák értelmiségi rétegek főleg a kormányzati, gazdaságirányítási és szövetkezeti pozícióik révén érezték magukat kárpótolva. A korabeli szlovák kontextusban ez leginkább az evangélikus háttérű vagy a nem túlzottan vallásos személyeket jellemezte. A cseh nyelvet több évszázadon át liturgikus nyelvként használó szlovák evangélikusok ugyanis könnyebben tudtak azonosulni a hivatalosnak számító csehszlovák állam- és nemzeteszemével, mint az önálló szlovák irodalmi nyelvet már 150 éve használó katolikusok. Az utóbbiakat 1918 után egyre inkább zavarta az első Csehszlovák Köztársaság szekuláris jellege, illetve a protestáns hagyományok előtérbe helyezése is.

Az előbb említett szlovák evangélikus és szekuláris középrétegek talán a fent hivatkozott, a helyzetbe hozásukat támogató állami politika miatt is legalább részben el tudták fogadni az államvezetésnek a zsidóság irányában folytatott nyitott, integratív és liberális politikáját, noha a 19. században a szlovák evangélikusok nem voltak sokkal filozemitábbak a katolikusoknál. Erre jó példa *Svetozár Hurban Vajanský* (1847–1916) író, politikus és publicista volt, aki sokáig a modern szlovák antiszemitizmus fő képviselője volt.

Azokat a társadalmi rétegeket és szakmai csoportokat viszont, amelyek valamilyen okból kiestek ebből a pezsdítő mozgásból és támogató állami politikából, a különböző szlovákiai ellenzéki pártok tudták megszólítani. Legnagyobb sikere a már említett Szlovák Néppártnak volt, amely egy idő után úgy tudta pozicionálni magát, mint a társadalmi téren mellőzött, a vallási érzéseiben megsértett és közjogi téren a szlovák autonómia elmaradása miatt becsapott széles katolikus szlovák rétegek legfőbb képviselője. A Néppárt nem volt eleve ellenséges a csehszlovák államisággal szemben, hiszen az 1920-as évek második felében kormányon is volt,⁹ de idővel radikalizálódott. Még az 1930-as évek végén is nem annyira a náci Németország hatott rá, hanem inkább a különböző dél- és közép-európai tekintélyelvű államok, illetve politikusok (*Benito Mussolini, António de Oliveira Salazar, Engelbert Dollfuß* stb.) példája.¹⁰ De a csehszlovák demokratikus tradíciók sem tűntek el teljesen, azok hatását még az 1939. évi alkotmányozás során is lehetett érezni. Idővel azonban nem annyira az ideológia, hanem inkább a geopolitika lett a meghatározó és az önállóvá vált Szlovákia 1939-ben egyértelműen a náci Németország csatlósává vált.

⁸ A két világháború közötti Csehszlovákia már nemcsak vallási kötődésként kezelte zsidó identitást, hanem a népszámlálásokon lehetővé vált a zsidó nemzetiség bevallása is.

⁹ A későbbi szlovák államfő *Jožef Tiso* akkoriban például egészségügyi miniszter volt.

¹⁰ KAMENEC, Trauma 13.

2. Az első zsidóellenes intézkedések a szlovák autonómia idején (1938 október – 1939 március)

Az autonómia időszakában Szlovákiában még hatályban volt az 1920-ban elfogadott csehszlovák polgári demokratikus alkotmány, de a hatása egyre gyengébben érvényesült. Emiatt nem tudta megakadályozni az első szlovák antidemokratikus, diszkriminatív és zsidóellenes intézkedések meghozatalát. Ez megnyilvánult például az első és egyben az utolsó szlovák országgyűlési választások során is. Azokon például már eleve nem indulhattak el cseh és zsidó jelöltek. A jobbra tolódó állam hatóságai még az ősz folyamán felfüggesztették, majd végleg feloszlatták a baloldali és zsidó pártok működését. Az utóbbiakat aztán 1939 elején végleg felszámolták. A szlovákiai közéletben egyébként korábban két zsidó párt játszott számottevőbb szerepet – a különböző pártszövetségekben résztvevő Zsidó Párt¹¹ és az Egyesült Szocialista Cionista Munkáspárt.

A többi centrista és jobboldali párt maradványait a Szlovák Néppárt megpróbálta integrálni, egyebek mellett úgy is, hogy megválasztható helyeket biztosított számukra az általa létrehozott Szlovák Nemzeti Egység Pártjának egységes jelöltlistáján. Más jelöltlistáról egyébként 1938 novemberében nem is lehetett szavazni. Igazából csak igennel, nemmel vagy üresen (érvénytelenül) lehetett voksolni. A zsidók ugyan nem jelölhették magukat ezeken a választásokon, de szavazni még tudtak. Azt használták ki a zsidó közösségek vezetői, hogy igennel való szavazásra hívják fel a zsidó szavazók figyelmét. A céljuk az volt, hogy a nehéz idők elején kimutassák a lojalitást és az együttműködési hajlandóságot. Pöstyénben egyébként a szavazatszámoló bizottságban is helyet kaptak, de az inkább csak kivétel volt.¹² A 63 fős országgyűlésbe végül 50 néppárti, 4 agrárius és 1-1 egyéb párton belül politizáló képviselő került be. Néhány helyet kaptak a német, magyar és ruszin (ukrán) kisebbségek is.¹³

Ezeket a közösségeket később az 1939 nyarán elfogadott szlovák alkotmány is elismerte, de a jogállásuk soha nem volt azonos. A németek később nemcsak több parlamenti mandátummal, külön államtanácsi képviseléssel, illetve államtitkársággal rendelkeztek, hanem saját szlovákiai állampárttal is, amelynek még fegyveres osztagai is voltak. A magyar kisebbség ugyan megszervezhette saját pártját, de a párt nélkül maradt ruszinokhoz hasonlóan csak egy parlamenti mandátumhoz jutott.¹⁴ A csehek és a zsidók nemzetiségként való elismerése szóba sem került. Az előbb említett közösség képviselőit, akik főleg a két világháború közötti időszakban telepedtek le Szlovákiában, adminisztratíván ki akarták szorítani az országból, a másik közösségre pedig még tragikusabb sors várt.

Azt, hogy az ún. zsidókérdés fontos szerephez fog jutni, már az akkori autonóm kormány miniszterelnökének, *Karol Sidornak* az egyik lapinterjúja jelezte. Ebben *Sidor* utalt rá, hogy a készülődő szlovák jogalkotást ebben a kérdésben a lengyel, magyar, német és román modell fogja inspirálni.¹⁵

¹¹ 1935-ben például együtt indultak a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal, ami két nemzetgyűlési mandátumot eredményezett számukra.

¹² NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte 182–186.

¹³ NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte 19. és 197.

¹⁴ KAMENEC, Trauma 34–42.

¹⁵ SULAČEK, Právnicki práva zbavení I. 43.

A bizonyos kor felett magyarul még jól beszélő szlovák értelmiségiek és politikusok egyébként a két világháború közötti magyar „megoldást” ismerték legjobban. Leginkább a néhány kiemelt szakmában alkalmazandó „*numerus clausus*” politikája tetszett nekik.

Ez különösen a jogász pályák vonatkozásában érvényesült. Az orvos- és mérnökszakmában ugyanis valamivel kisebb volt a konkurenciaharc. A *numerus clausus* bevezetésének gondolatát magáévá tették az „*örösváltásban*” érdekelt szlovák autonomista és nacionalista érzelmű joghallgató-szervezetek és tulajdonképpen a két ügyvédi kamara vezetése is. A kamarák székhelyei Pozsonyban és Turócszentmártonban voltak. Sőt, az év végén a kormány is elkezdte listázni a zsidó jogászokat és előkészíteni a közhivatalokból való elbocsátásukat.¹⁶

A háttérben az húzódott, hogy főleg a nagyobb szlovákiai városokban az ügyvédek között viszonylag magas volt a zsidó származásúak aránya. Az I. világháború előtti Pozsonyban 36,5 %-ot, Selmezbányán 60 %-ot és Kassán 63,3 %-ot tett ki a zsidó vallású ügyvédek aránya. Ezek az arányok később némileg enyhültek, de nem drámai módon. Gondot okozott továbbá az is, hogy korábban csak nagyon kevés zsidó jogász vallotta magát szlováknak, tehát itt könnyű volt összekapcsolni a magyar- és a zsidóellenességet. A pozsonyi ügyvédi kamarában a két világháború közötti időszakban a 598 tagból 291 volt zsidó vallású.¹⁷

Időközben, a 20. század harmadik és negyedik évtizedében a pozsonyi csehszlovák állami Comenius Egyetemnek köszönhetően megszületett egy új szlovák jogász réteg, amely érvényesülni akart a közszolgálatban és a szabad foglalkozásokban. Sok cseh- és zsidóellenes radikális tehát nem meglepő módon éppen ebből a közegből érkezett.

Az autonóm kormánynak természetesen nagyobb ráhatása volt az igazságszolgáltatásra és közigazgatásra, mint az ügyvédi és egyéb szakmai kamarákra. A néppártiak által frissen elárasztott kormányzat az egyértelmű jogi normák híján sajátos ügyeskedésbe kezdett bele. Az első bécsi döntés meghozatala után, de még annak végrehajtása előtt az autonóm igazságügyi miniszter például utolsó percben igyekezett több zsidó származású bírót és hivatalnokot a Magyarországnak ítélt területekre rendelni, átvezényelni. Ugyanígy sok szegény és bizonytalan okiratokkal rendelkező zsidót is erre a területre próbáltak terelni, főleg, ha déli járásokban volt a községi illetőségük. Távlatilag így akartak ugyanis megszabadulni a zsidó lakosság egy részétől. Az egész terv azonban meglehetősen kaotikus volt, tele volt improvizációval, a még létező csehszlovák hadsereg és hatóságok pedig nem igazán akartak benne közreműködni, annál is inkább, mert egy sor más feladatuk volt. Az egész tehát kudarcba fulladt, és november 7-én Pozsony le is állította azt.¹⁸

1939 elején az igazságügyi miniszter elrendelte azon zsidó jogászok számbavételét, akik büntetőügyekben járhattak el. Többségüket aztán megfosztották ettől a lehetőségtől. A miniszter továbbá deklarálta, hogy jogában áll áthelyezni és elmozdítani bírókat és közjegyzőket is, tehát elkezdődött azok listázása is. Végül a két említett ügyvédi kamara is elkezdte alkalmazni a 6 %-os *numerus clausus* a zsidó jogászok vonatkozásában.¹⁹

¹⁶ MANÍK, Antisemitská legislatíva v advokácii na Slovensku a v susedných krajinách 259–260.

¹⁷ MANÍK, Antisemitská legislatíva v advokácii na Slovensku a v susedných krajinách 260.

¹⁸ NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte 46.

¹⁹ MANÍK, Antisemitská legislatíva v advokácii na Slovensku a v susedných krajinách 47–49.

3. A függetlenség kikiáltása utáni első évek (1939–1940) intézkedései

1939 tavaszán még nehezebb időszak kezdődött a szlovákiai zsidóság életében, hiszen az alkotmányozásnak és önálló jogalkotásnak köszönhetően fokozatosan eltűnt az a csehszlovák jogi és hatósági közeg, amely addig úgy-ahogy tompította bizonyos diszkriminatív intézkedések életét. Ebben az új politikában fontos szerephez jutottak azok a kormányrendeletek, amelyeket a szlovák kormány a parlamenti felhatalmazás alapján tudott meghozni. Az önálló Szlovák Állam kikiáltásáról szóló 1. számú törvény ugyanis, amelyet 1939. március 14-én az autonóm szlovák országgyűlés fogadott el, az átmeneti időszakban az ilyen rendeletek meghozatalára is felhatalmazta az immár önálló ország kormányát.

Az 1939. évi 6. számú kormányrendelet a bírák, közhivatalnokok, közjegyzők, ügyvédek és más hasonló szakmák képviselőinek a leteendő esküjéről szólt. Ez a jogi norma a szlovák önállóság másnapján született meg. Azok, akik nem rendelkeztek szlovák állampolgársággal és ottani állandó lakóhellyel, már nem teheték le ezt az esküt. Ezen intézkedés főleg a Szlovákiában működő csehek ellen irányult. A zsidók csak sorban utánuk következtek, bár a helyzetük „rendezését” a kormány sürgősnek minősítette.²⁰

1939. április 18-án a kormány elfogadta az idevonatkozó 63. számú rendeletét, amely a közjegyzői, ügyvédi és újságírói pályákon jogilag is bevezette a már régen emlegetett *numerus clausus*-t. A közjegyzői pályákról teljesen kitiltották zsidókat,²¹ a zsidó újságírók pedig csak a zsidó lapoknál dolgozhattak. Az ügyvédi szakmában bevezették a 4 %-os alkalmazási küszöböt. Szükségből ezt a limitet az igazságügyminiszter ugyan megemelhette, de legfeljebb 10 %-ig.²²

Ilyen jogszabály elfogadása természetesen szükségessé tette a zsidók jogi meghatározását. Az akkori szabályozás még döntően a felekezeti szempontokat vette figyelembe, de azokat is zsidónak tekintették, akik 1918. október 30. után keresztelkedtek ki. A felekezet nélküli személyeknél legalább az egyik szülő zsidó felekezeti hovatartozása számított. A kormány viszont fenntartotta magának a kivételezés lehetőségét.²³

Az 1939. évi 74. kormányrendelet célja a zsidóknak a közzszolgálatból való eltávolítása volt. Ennek értelmében tehát a zsidók továbbra már nem dolgozhattak az államigazgatásban, az önkormányzatoknál, a közintézményeknél, a helyhatósági szervezeteknél és a biztosító társaságoknál. A kivételt csak a zsidó közösségi intézmények jelentették. Elkezdődött – igaz lassabban – a zsidó orvosok, gyógyszerészek és mérnökök diszkriminálása is. A kormány és az egyes minisztériumok azonban közérdekből most is fenntartották maguknak a kivételadási lehetőséget.

Érdekes, hogy ez a politika akkor kezdődött el, amikor Szlovákiában a csehek távozása miatt sok olyan pozíció volt betöltetlen, amely szakmai végzettséget és gyakorlatot igényelt. Csak a bíróságokon 112 betöltetlen bírói állás volt. Ez azonban nem segített a zsidó származású bírácón,

²⁰ MANÍK, Antisemitská legislatíva v advokácii na Slovensku a v susedných krajinách 52.

²¹ 1940-ben ez összesen 6 főt érintett.

²² HUBENÁK, Rasové zákonodarstvo na Slovensku 100.

²³ HUBENÁK, Rasové zákonodarstvo na Slovensku 100.

akiknek az aránya 4 % körül mozgott. 1940 nyarán – a kivételeknek köszönhetően – még 17 zsidó származású bíró, egy bírósági hivatalnok és egy gyakornok dolgozott a szlovák bíróságokon.²⁴

Nem meglepő, hogy a zsidóellenes restriktciók erősebben érintették az államigazgatást, mert itt senki sem maradhatott magasabb pozíciókban. Ez összesen négy magasabb rangú és egyben zsidó származású hivatalnokot érintett. 1940 májusa előtt összesen 443 zsidó jogászt bocsátották el a különböző közszerződési állásokból.²⁵

A diszkriminációs politikából a felsőoktatás sem maradhatott ki. Szlovákiában akkor egyetlen egyetem létezett, mégpedig Pozsonyban. Az oktatók között azonban itt csak kevés zsidó volt, mert az 1919-ben alapított Comenius Egyetemet főleg a cseh professzorok segítségével hozták létre, akiknek a döntő többsége már 1939-ben távozott. A jogi kari oktatók között is nagyon kevés volt a zsidó származású tanár. A kevés kivétel közé tartozott *Ervin Hexner* (1893–1968), aki szerencséjére akkor már USA-ban tartózkodott. 1939-ben már nem tartott órákat, amit egészségügyi okokkal indokoltak. Végül 1940-ben sem fosztották meg docensi állásától, hiszen a távollétét formálisan meg lehetett indokolni az amerikai vendégoktatással. A jogi kari tisztviselők valahogyan nem magukat jobban és főleg látványosabban exponálni magukat ebben a kényes ügyben. *Hexner* a háború után is USA-ban maradt és az IMF-nél helyezkedett el.²⁶

A mindenkor szlovák szabályozás egyik központi eleme a viszonylag széleskörű kivételezési gyakorlat volt. A különböző minisztériumok eltérő mértékben éltek ezzel a lehetőséggel. A leginkább jóindulatúnak a gazdasági, pénzügyi és oktatási tárca bizonyult, de az igazságügy sem tartozott a radikális tárcák közé. Bár kevésbé volt érintett ebben a témában, a hadügyminisztérium vezetése sem tartozott a zsidóellenes radikálisok közé. A pénzügyminisztérium alkalmazásában még 1941 elején is 20 zsidó jogász dolgozott pénzügyi szakértői minőségben. Sőt, 70 olyan zsidó jogász is el tudott helyezkedni a helyi pénzügyi szerveknél, akik korábban más területeken dolgoztak. A deportálások azonban ennek is véget vetettek, és azokat csak 20 zsidó hivatalnok vészelte át.²⁷

A szlovákiai zsidóság helyzete 1940 nyara után kezdett rohamosan romlani. Salzburgban ugyanis akkor került sor a német és szlovák kormány közötti bilaterális tárgyalásokra, amelyek fontos mérföldkövet jelentettek Szlovákia radikalizálódásában. Az országban sok német tanácsadó jelent meg, ami egy idő után hatással volt a jogalkotásra is. Németország gazdasági nyomása is intenzívebbé vált, a szlovák belpolitikában pedig nagyobb szóhoz jutottak a nácibarát radikálisok, akik fő képviselője *Vojtech Tuka* miniszterelnök és *Alexander Mach* belügyminiszter volt. A zsidóság definíciója is a német faji irányba kezdett elmozdulni. Megváltozott a zsidóellenes jogalkotás intenzitása és szintje is. 1939-ben összesen 14 jogi norma érintette a zsidóság jogállását, de 1941-ben és 1942-ben már évente 18-18 jogszabályról volt szó. Köztük már több volt a törvényi szintű jogi norma is.²⁸

4. Az ún. Zsidó Kódex elfogadása és a deportálások

²⁴ SULAČEK, Právnicki práva zbavení I. 58–60.

²⁵ SULAČEK, Právnicki práva zbavení I. 57.

²⁶ VOZÁR, Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského.

²⁷ SULAČEK, Právnicki práva zbavení I. 70.

²⁸ HUBENÁK, Rasové zákonodarstvo na Slovensku 38–40.

A kormány jogalkotási tevékenysége továbbra is meghatározó volt. Az 1940. évi 210. számú felhatalmazási törvény ismét lehetővé tette a végrehajtó hatalom számára, hogy akár kulcsfontosságú és érzékeny hosszútávú kérdéseket is saját hatáskörében oldjon meg, a parlamenti képviselők megkérdezése nélkül. E törvény felhatalmazása alapján született meg az 1941. évi 198. számú kormányrendelet, amely a történelembe a híres-hírhedt *Zsidó Kódex*ként vonult be. A korabeli diktatórikus Európa egyik leghosszabb és leginkább diszkriminatív zsidóellenes jogi normájáról volt szó. A nürnbergi törvényekhez hasonlóan ez a jogszabály is faji alapon állt. Az a személy, aki három zsidó nagyszülővel rendelkezett, teljes mértékben zsidónak minősült. A két zsidó nagyszülő félzsidó státust eredményezett. A zsidók végleg elvesztették szavazati jogaikat, a közhivatalokhoz való hozzáférést, továbbá egy sor más pályáról is teljesen kiszorultak. Az állam által elismert és kihasznált Zsidó Központ maradt meg utolsó zsidó jellegű hivatalos intézménynek. Végül elkezdődött a zsidóság teljes körű diszkriminálása és vagyoni kifosztása. Az utóbbival a Központi Gazdasági Hivatal foglalkozott, amelynek munkáját mérhetetlen korrupció kísérte. Emiatt a hivatalt 1942 nyarán a gazdasági minisztérium alá rendelték, de akkor már gőzerővel zajlottak a deportálások.

A kódex hatálya alól a köztársasági elnök adhatott mentességet, ami körülbelül 5.000 főt érintett, köztük valamivel több mint 70 jogászt is.²⁹ Más adatok 8.000 mentesített személyről szólnak. A többi munkaalapú kivétel ugyanis az egyes szakminisztériumoktól származott. A szlovák jegybank is aktív volt ezen a területen, de a hadsereg sem volt különösebben proaktív. A zsidó származású tiszteket eleve már 1939-ben eltávolították, a zsidó katonaköteles férfiakat pedig munkaszázadokba szervezték,³⁰ amelyekben általában elviselhetőbb körülmények uralkodtak, mint a korabeli Magyarországon.

A szlovák zsidóellenes jogalkotás és politika egyik legfőbb sajátossága az volt, hogy a lényeges elemeire (azaz a teljes jogfosztásra és a haláltáborokba való deportálásokra) még azelőtt került sor, hogy a náci Németország megszállta az országot. Sőt, Szlovákia minden egyes deportált személy után még 500 német birodalmi márkát fizetett Berlinnek. Amikor a pozsonyi vezetés saját hatáskörben végül leállította a deportálásokat, sokak számára már késő volt. Az is érdekes, hogy maguk a deportálások parlamenti felhatalmazás nélkül történtek, majd a kormány két hónapos késéssel mégiscsak a törvényhozás elé terjesztette ezt a kérdést.³¹ A deportálások 1942 március és október között zajlottak le, miközben az azokat lehetővé tevő 1942. évi 68. számú alkotmányerejű törvényt csak 1942. május 15-én fogadták el. A deportálandó zsidók nemcsak vagyonukat, hanem a szlovák állampolgárságukat is elvesztették. A deportálás alóli kivételezettséget kaptak azok, akik a független Szlovákia kikiáltása előtt (azaz 1939. március 14. előtt) keresztelkedtek ki, a vegyes háztartásban élők, továbbá azok, akik a *Zsidó Kódex* értelmében az államfőtől mentességet kaptak, illetve azok „*az orvosok, gyógyszerészek, állatorvosok, mérnökök és más személyek*”, akikről az illetékes minisztérium úgy ítélte meg, hogy továbbra is meg kell hagyni őket az ország gazdasági, műszaki vagy közéletében. Ebből a felsorolásból, amely jól érzékelte azokat a területeket, amelyeken az állami vezetés még nem tudta elképzelni a teljes „zsidótalanítást” hiányzott a jogászok külön

²⁹ SULAČEK, Právnicki práva zbavení I. 71.

³⁰ CSÉFALVAY, Branná moc v rokoch 317.

³¹ HUBENÁK, Rasové zákonodarstvo na Slovensku 44.

megnevezése. Ez is jelzi, hogy ezen a területen a független Szlovákia már felkészültnek érezte magát a teljes „őrségváltásra”.

A szlovák országgyűlés ebben a kérdésben meglehetősen gyáván viselkedett és még az effektív alibizmussal sem lehet nagyon megvádolni, hiszen a kormányzat eredetileg a megkérdezése nélkül kezdett bele a deportálási politikába. Igaz, hogy sokaknak nem tetszett a gaztettben való közreműködésük, de ennek csak ritkán adtak nyilvánosan hangot. A kivételt *Esterházy János* gróf (1901–1957), a Magyar Párt elnöke és parlamenti képviselője jelentette, aki tüntetőleg (azaz nem elhagyva az üléstermet) nemmel voksolt a deportálásokra. Néhány (körülbelül öt-hat) szlovák képviselő ugyancsak nem szavazta a döntést, de ők a szavazás alatt elhagyták az üléstermet.³² Az állampárt mérsékelt szárnyához tartozó, polgári életben közjegyző *Martin Sokol* házelnök is eredetileg ellenezni próbálta a deportálásokat, de végül nem járt sikerrel és beletörődött az eseményekbe.

Az alternatív viselkedés lehetőségét jól jelképezi néhány minisztérium viselkedése, és ez nem csak a mentesítési kivételek megadására vonatkozik. *Ivan Kamenec* szlovák történész egyfajta kuriózumként megemlítette könyvében azt, hogy az igazságügyi szervek nem engedélyezték a bebörtönzött zsidók deportálását, illetve a honvédelmi minisztérium sem egyezett bele a munkaszolgálatos transzportok szervezésébe.³³ Paradox módon leginkább az emeli az akkori parlamenti döntéshozók felelősségét, hogy amikor Szlovákia 1942 októberében végül leállította a deportálásokat, semmilyen komolyabb hátrány nem érte Németország részéről az országot, de az egyes politikusokat sem.

Igaz, a deportálások befejezése politikai témaként napirenden maradt és a már összegyűjtött (nem mentesített) zsidók továbbra is gyűjtő munkatáborokban maradtak, 1944 őszig nem történt változás ezen a területen. Az antifasiszta felkelés kitörése után többnyire el lehetett hagyni azokat, de nem nagyon volt már lehetőség visszatérni az eredeti otthonokba. Sőt, a felkelés leverése utána újabb deportálási és üldözési hullám indult el. A szlovákiai zsidóság emberveszteségei azért nagyon jelentősek voltak. Még 1942-ben körülbelül 58.000 főt deportáltak, ami az akkori zsidóság körülbelül kétharmadát tette ki. Közülük csak kevesen éltek túl a hároméves időszakot a koncentrációs táborokban. Az országban akkor körülbelül 24.000 zsidó maradt. Továbbá a már említett mentesítési kivételeken kívül körülbelül 5.000 fő Magyarországon próbálta átvészelni ezt a nehéz időszakot. Az 1944-ben bekövetkezett második üldözési szakasznak aztán körülbelül 13.000 fő esett áldozatul. Becslések szerint hozzávetőlegesen csak 10.000 szlovákiai zsidónak sikerült különböző módon túlélni a vészkorszakot, ami nem volt sok az eredetileg körülbelül 90.000 fős közösséghez képest.³⁴

A tömeges deportálás és a gazdaság ún. árjasításával („arizálással”) kapcsolatos fejlemények (főleg a káosz és korrupció) nem növelte a kormánypárt népszerűségét. Nemcsak a két nagy keresztény felekezet vezetőinek, de a Vatikánnak sem tetszettek a végbement folyamatok, aminek különböző módon hangot is adtak. 1943-ban érdekes utójáték zajlott le a szlovák törvényhozásban és közigazgatásban is. A szlovák politikai osztály többsége akkor már nem támogatta a deportálási politikát. Ebben nyilván a németek sztálingrádi veresége is szerepet játszott. A parlamentben is

³² KAMENEC, Po stopách tragédie 189.

³³ KAMENEC, Trauma 131.

³⁴ KAMENEC, Trauma 129-133. és SULAČEK, Právníci práva zbavení I. 73.

egyre többen kritizálták az előző év fejleményeit és azok gazdasági következményeit. Az egyes bizottságokban felmerült, hogy a zsidó definícióban vissza kellene térni az 1940-es állapotokhoz, tehát kevésbé a faji és inkább a vallási szempontokhoz. Főleg a kikeresztelkedett, továbbá a vegyes házasságokban élő és az ún. félzsidó személyek vagyoni helyzetén próbálták javítani. E kategóriák egy részét igyekeztek kivenni a zsidóellenes jogszabályok hatálya alól. A legtöbb változtatási javaslat gazdasági jellegű volt, a javaslatok többsége azonban a bizottsági tárgyalás szintjén rekedt meg.³⁵ A megmaradt zsidóság diszkriminációjának visszavonását nem sikerült elérni, és már az is sikernek számított, hogy 1944-ig nem indultak újra a deportálások.

5. Befejezés

A szlovákiai zsidóellenes intézkedések, jogalkotás és politika legfőbb sajátossága a bevezetés gyorsaságában rejlik, valamint abban, hogy a deportálásokra még akkor került sor, amikor az ország nem volt megszállva. A teljes jogfosztásban és a deportálások előkészítésében emiatt főleg a saját, szlovákiai szervek játszottak meghatározó szerepet. Ez a helyzet ugyan növelte a szlovák döntéshozók és végrehajtók autonómiáját, de egyben felveti a nagyobb felelősségük kérdését is.

A II. világháború alatti szlovák néppárti rendszer több tekintetben – és regionális összehasonlításban is – mérsékeltnek számított. 1944-ig például az országban nem fordultak elő politikai indíttatású kivégzések és egyéb súlyos retorziók sem. Szlovákia a háború alatti gazdasági fellendülés egyik nyertese volt a nem sokkal korábban létrehozott fegyveriparának köszönhetően.³⁶ Ezen trendek alól igazából csak a zsidóellenes politika jelentett kivételt, amely a fenti folyamatok kontextusában és a korábbi demokratikus hagyományok tükrében igazán meglepő volt.

A korabeli szlovákiai zsidóellenes politikát a gyorsasága ellenére egyfajta szakaszosság is jellemezte. Az első években konzervatívabb jellegű volt, azaz inkább a kelet-közép-európai trendekhez igazodott és egyfajta gazdasági „örsgévváltásra” törekedett. Az elsőként felkarolt elgondolások között a *numerus clausus* bevezetése szerepelt, legalábbis a gazdaságban és bizonyos jövedelmező, illetve befolyásos szakmákban. Ezek közé tartoztak a jogász állások és az újságírás is. A diszkriminációs politikát tehát ebben a kezdeti szakaszban a gazdasági-szociális célok vezérelték, a diszkriminálendő személyek meghatározásában pedig főleg a felekezeti (vallási) aspektusok játszották a meghatározó szerepet.

A helyzet gyökeresen megváltozott a német és szlovák kormány 1940. évi salzburgi tárgyalásai után, amelyek némileg jobb helyzetbe hozták Szlovákiában a nácibarát szlovák radikálisokat. A német patrónusok ugyanis azt megelőzően kevesellték a szlovákiai radikalizálódás mértékét és kifogásolták az addigi szlovák önállósági lépéseket. Ezért Salzburgban komoly nyomás alá helyezték a szlovák delegációt. Ezzel egy újabb, jóval sötétebb szakasz kezdődött el az önálló Szlovákia életében.

Mindez komoly hatással volt a zsidóellenes politikára is, amely faji jelleget öltött, teljes jog- és vagyonfosztásra, majd a zsidók végleges eltávolítására törekedett az országból. Ez a szakasz már komolyabb ellenérzéseket szült a társadalomban, ami azonban nem volt elegendő ennek a politikának a megakasztásához. További szlovák sajátosság volt ugyanis, hogy a társadalmilag

³⁵ KAMENEC, Po stopách tragédie 218–220.

³⁶ HALLON, Ľudovít, Hospodárstvo Slovenska v rokoch 263–266.

súlytalanabb, de a Berlin támogatását élvező radikálisok elképzeléseit végül az azokkal csak részben azonosuló mérsékeltek valósították meg, mégpedig a saját hatalmuk megőrzése érdekében. Az utóbbiak vezetője az akkori államfő, *Jozef Tiso* volt. E tábor fő bázisa az országgyűlésben és az államapparátusban rejtett, továbbá a katolikus egyházi körök támogatását is élvezték.

Ivan Kamenec szerint „A zsidókérdés a kormánytábor két szárnya közötti hatalmi harc egyik állandó eszközévé vált. Amíg a konzervatívok a zsidókérdést fokozatosan kívánták megoldani, addig a nemzetiszocialisták radikális lépéseket, rasszista elvek elfogadását követelték. Mindkét tábor propagandájában túlsúlyban volt az ellenséges, gyűlölködő, zsidóellenes hangneme, s egymástól csak durvaságuk és primitívizmusuk mértéke különböztette meg őket.”³⁷ A helyzet azonban úgy alakult, hogy a hatalmi pozícióik és a német „jóindulat” megőrzése érdekében végül a belső ellenlábasait ügyesen semlegesítő mérsékeltek mondott *Jozef Tiso* valósította meg azt a politikát, amely a szlovákiai zsidóság teljes tragédiáját jelentette.

A jogász szakma külön kezelése igazából csak az első, mondhatni mérsékeltbb szakaszban játszott szerepet. A 4 vagy 6 %-os *numerus clausus* követelése sokszor főleg ezen a területen volt hangsúlyos, hiszen az találkozott a frissen felnevelt szlovák jogászság sok képviselőjének az „örösváltási” ambícióival. Itt azonban a zsidók, mint konkurensok és ellenségek eleinte együtt szerepeltek a cseh származású állami hivatalnokokkal és igazságügyi dolgozókkal. A zsidók, mint ellenségek emiatt főleg a szabad foglalkozások területén kerültek képbe. 1941-től kezdve ez a politika is fokozatosan beolvadt az általános durvuló, diszkriminatív trendbe, így a szlovákiai zsidó származású jogászságot sem kerülte el az egész közösséget sújtó tragédia.

Felhasznált irodalom

- BYSTRICKÝ, Valerián: Vznik Slovenského štátu. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: Slovenská republika (1939–1945), IV. kötet. Bratislava 2015
- CSÉFALVAY, František: Branná moc v rokoch 1939–1945. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: Slovenská republika (1939–1945), IV. kötet. Bratislava 2015
- HALÁSZ Iván: A szlovák nemzeti politika és a zsidóság a dualizmus idején. LIMES 1999/1. sz.
- HALÁSZ Iván: The Anti-Jewish Legislation in Slovakia – Lawyers and Political System during the Second World War. In: SCHUMANN, Eva – HERGER, Eszter Cs. (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich und Ungarn. Göttingen 2024, 357–386.
- HALLON, Ľudovít: Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939–1945. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: Slovenská republika (1939–1945), IV. kötet. Bratislava 2015
- HUBENÁK, Ladislav: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945). Bratislava 2003
- JELÍNEK, Ješajahu Andrej: Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Bratislava 1999
- KAMENEC, Ivan: Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945). Aura 1993
- KAMENEC, Ivan: Po stopách tragédie. Bratislava 1991
- MANÍK, Rudolf: Antisemitická legislatíva v advokácii na Slovensku a v susedných krajinách (1939–1945). In: FIAMOVÁ, Martina: Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe. Bratislava 2014
- NÍŽŇANSKÝ, Eduard: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov 1999
- SULAČEK, Jozef: Právnici práva zbavení I. Bratislava 2014
- VOZÁR, Jozef: Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského. Bratislava 2018

³⁷ KAMENEC, Trauma 125.